

EPILOG**ZANIETENÝ PRE VEDU***Ivor Ripka*

Nepolapiteľný, nepodplatiteľný a neskorumpovateľný čas, tento fascinujúci bežec a dominantný fenomén nášho života, už veľakrát potvrdil a stále potvrdzuje pravdivosť klasickej sentencie Marka Tullia Ciceróna vyslovenej v jeho filipikách proti Markovi Antoniovi: *Vita enim mortuorum in memoria est posita vivorum* – *Život mŕtvych zostáva uložený v pamäti živých*. Som presvedčený, že tento klasický antický výrok, po dlhé roky stimulujúci konanie generácií pozostalých, platí aj o živote i širokospektrálnej bádateľskej a kultúrnej dejateľnosti jazykovedca a spisovateľa Antona Habovštiaka, s ktorým som mal vzácnu príležitosť spolupracovať – najmä na pôde Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra SAV – vyše štyridsať rokov. Už viackrát som sa pri jeho životných jubileách pokúsil vyjadriť svoje vnímanie rozkošateného a mnohoaspektového diela Antona Habovštiaka a naznačiť miesta či oblasti slovenskej jazykovedy, v ktorých dominoval. Pre slovenskú i slovanskú lingvistikú obec i pre širšiu kultúrnu verejnosť totiž vždy reprezentovali Anton Habovštiak a dialektológia dva ťažko oddeliteľné pojmy: bez Antona Habovštiaka by si nebolo možné predstaviť slovenskú dialektológiu, bez celoživotného koncentrovaného záujmu o slovenské nárečia by tento profilujúci slovenský dialektológ nebol sebou samým. Pre celú jeho tvorbu – a to nielen jazykovednú, ale aj umeleckú – bola navyše významná až fatálne bytostná spätosť s rodnou Oravou.

Zaiste nie je jednoduché podať adekvátnu a náležitú charakteristiku jeho ľudskej i vedeckej osobnosti, obsiahnuť všetky aspekty jeho v slovenskej dialektológii nezastupiteľných počinov i postojov a pokúsiť sa pritom zhodnotiť ich dosah a význam tak, aby sa aspoň čiastočne naplnil obsah titulu tohto príhovoru, to jest prispieť k dokresleniu jeho spontánnej zanietenosti pri vedeckom bádani v slovenskej jazykovede, ktorého priamym svedkom som mal česť byť po dlhé roky.

Svoje pôsobenie vo vtedajšom Ústave slovenského jazyka SAV som začal ako štipendista v roku 1962. Bolo to moje prvé zamestnanie. Vedenie ústavu rozhodlo, že začnem pracovať v dialektológii. Dialektologické oddelenie ústavu v tom čase

sídlilo na Konventnej ulici (v Lyceálnej knižnici); neskôr sa presťahovalo na Mlynské nivy. Nebolo pre mňa jednoduché – bez akejkoľvek predchádzajúcej rustikálnej skúsenosti či výskumnej terénnej praxe a navyše hneď po skončení 23-mesačnej vojenskej služby – zaujať primeranú a náležitú postać medzi renomovanými a skúsenými dialektológmi, akými boli vtedy doc. Ferdinand Buffa, PhDr. Anton Habovštiak či (vtedy ešte externý) iniciátor prác na *Atlase slovenského jazyka* a môj neskorší školiť prof. Jozef Štolc. Napokon sa to však skončilo tak, že som – zaiste aj s príspevom či pod vplyvom kolegiálnej charizmy A. Habovštiaka – už nijaké iné oddelenie v ústave „nevyskúšal“ a ostal som pracovať v dialektológii ďalších 43 rokov.

Slovenská dialektológia sa v 60. rokoch minulého storočia sústreďovala najmä na prípravu I. dielu *Atlasu slovenského jazyka* (ďalej ASJ). V súvislosti s koncepciou a realizáciou tohto veľkého a originálneho projektu sa dostávalo do popredia štúdium územného rozšírenia jednotlivých dominujúcich jazykových fenoménov. Na tvorbe I. zväzku tohto diela (jeho mapová i komentárová časť vyšli r. 1968), ktorý obsahuje zemepisne diferencované hláskoslovné javy, participoval A. Habovštiak ako spoluautor; IV. zväzok *Atlasu slovenského jazyka* (1984), venovaný zobrazeniu a komentovaniu lexikálno-sémantických územných rozdielností, pripravil už sám. Dobové ohlasy a hodnotenia tohto zväzku (mal som príležitosť a česť byť jeho recenzentom) sa stotožňovali v dvoch bodoch: oceňovali teoretický a metodologický prínos zvolenej koncepcie a zdôrazňovali, že IV. zväzok ASJ bude v komplexe s ďalšími zväzkami tvoriť nezastupiteľnú faktografickú a materiálovú základňu pre ďalšie výskumy v slovanských i slavistických reláciách. A tak sa aj stalo.

Autorovi sa do tohto lexikálneho zväzku ASJ podarilo vybrať a začleniť také slová, ktoré dobre reprezentujú slovenskú lexiku; spracúval staršie i novšie slová, lexémy domáceho i cudzieho pôvodu. Z významovej stránky sú to pomenovania najzákladnejších reálií súvisiacich s človekom a s jeho základným ekotopom. Dôkladná analýza spracúvaného materiálu našla svoj odraz aj vo viacerých štúdiách osvetľujúcich *dichotomickú* lexikálnu diferenciáciu slovenského nárečového územia (takéto binárne členenie delí územie Slovenska na juhozápadnú a severovýchodnú polovicu, ale aj na dichotómie typu západoslovenské a východoslovenské vs. stredoslovenské nárečové územie, západoslovenské a stredoslovenské vs. východoslovenské územie i západoslovenské vs. stredoslovenské a východoslovenské územie), na ktoré poukazujú aj botanické názvy ako *žito/pšenica* vo význame *Triticum*, *raž/žito* (*Secale*), *jačmeň/jarec* (*Hordeum*), ale aj tradičnú *trichotomickú* lexikálnu diferenciáciu (západoslovenské vs. stredoslovenské vs. východoslovenské územie) z hľadiska jazykového zemepisu.

Ďalším výrazným výsledkom kolektívnych snažení slovenských dialektológov bola príprava a v r. 1994 aj vydanie I. zväzku (celonárodného) *Slovníka slovenských*

nárečí. Anton Habovštiak ako spoluautor tohto diela skoncipoval heslá *ha – hračka* a *kut' – kýže*. Pri tejto práci akceptoval koncepciu slovníka a následne ju dôsledne realizoval.

Anton Habovštiak bol aktívny a činorodý aj pri mnohých diskusiách o koncepcii *Slovanského jazykového atlasu* (SJA), ktoré sa konali na pravidelných zasadaniach Medzinárodného redakčného kolégia (resp. komisie); vyslovoval sa najmä o kartografickom spracúvaní získaného materiálu. A. Habovštiak sa angažoval najmä v lexikálno-slovtvornej sekcii tohto makroprojektu (r. 1967, keď už bol k dispozícii aj *Dotazník SJA*, predniesol v Smoleniciach jeden z profilových referátov) a v súvislosti so svojou priamou autorskou účasťou riešil teoretické i praktické problémy lexikálnej a sémantickej diferenciacie jazykov skúmaného areálu (i jej plastickeho zobrazenia na mapách) zo širšieho slavistického hľadiska.

Do prvých troch zväzkov tejto série „Slovana“ autorsky pripravil dvanásť lexikálnych máp: v 1. zväzku (*Živočišstvo*, vydanom v r. 1988 v Moskve; ako jeho redaktor je uvádzaný ešte Ruben Ivanovič Avanesov, no posledné redakčné práce už viedol jeho nástupca vo funkcii predsedu v medzinárodnej komisii SJA, Vjačeslav Vsevolodovič Ivanov), to boli mapy názvov *myši, netopiera, kukučky, škorca a motýľa*, v 2. zväzku tejto série (*Chov dobytka*, vydanom vo Varšave r. 2000; jeho vedeckou redaktorkou bola Barbara Falińska) to boli zasa mapy pomenovaní *capa, dobytka, chvostu kravy* i – možno trochu prekvapujúco – mapy názvov *psa, samice psa a šteňaťa*. V 3. zväzku (*Rastlinstvo*, vydanom v Minsku r. 2000, vedeckým redaktorom bol Andrij I. Podlužnyj) má A. Habovštiak už len jednu mapu *jalovca*. Relevantné atlasové údaje z väčšiny týchto vlastných máp potom prezentoval v sérii príspevkov publikovaných v domácich i zahraničných periodikách i v príležitostných zborníkoch.

V poslednom období svojho aktívneho členstva v komisii, kde ho potom nahradila Adriana Ferencíková, uverejnil z materiálov týchto zväzkov napr. štúdie *Názvy pohanky (Fragopyrum) v slovenčine a v slovanských jazykoch* (1984), *Lexémy cap a kozol v slovanských jazykoch* (1985), *O názvoch pes, suka, šteňa* (1987; názvy tejto podľa jeho vlastných slov „psej rodiny“ uverejnil v Jazykovedných štúdiách XXI venovaných dialektológii), *Slová rataj a pachar v slovenčine a v slovanských jazykoch* (1987), *Borievka obyčajná (Juniperus communis) v západoslovanských jazykoch* (1988), *Názvy borovica a sosna zo slovanského a slavistického aspektu* (1990), *Slovenské názvy dobytka v slovanskom kontexte* (1991) a iné. Viaceré z nich našli miesto aj v monografii *Zo slovensko-slovanských lexikálnych vzťahov (so zreteľom na lingvistickú geografiu)*, vydané pri príležitosti konania XI. medzinárodného zjazdu slavistov v Bratislave r. 1993.

V súvislosti so „Slovanom“ treba pripomenúť aj jednu možno menej známu skutočnosť: Keď vedenie tohto slovanského atlasového multiprojektu prijalo r. 1970

na zasadnutí v Helsinkách rozhodnutie, že slovanská jazykoveda bude participovať aj na príprave *Európskeho jazykového atlasu* (Atlas linguarum Europae – ALE), vtedajšie Československo vymenovalo príslušnú komisiu, ktorá zabezpečovala plnenie úloh súvisiacich s týmto projektom. Česko a Slovensko v nej malo paritné zastúpenie: 12 bodov v Čechách a na Slovensku (slovenský materiál sa preexcerpúval z lokalít vybraných pre SJA), i rovnaký počet zástupcov v komisii. A. Habovštiak bol jedným z jej štyroch slovenských členov. Šesť z členov komisie už nie je medzi nami, a preto sa nazdávam, že aj takéto základné údaje o ALE majú nesporne značnú dokumentárnu hodnotu a nemali by ostať zabudnuté.

Anton Habovštiak bol excelentným explorátorom, ktorý si dokázal získať dôveru informátora a nadviazať s ním bezprostredný kontakt. Pri nárečových terénnych výskumoch ho mimoriadne zaujímali a zaujali rozprávači, ktorí vedeli priam umelecky vyrozprávať ľudové rozprávky a povesti. Tu získaval podnety, inšpirácie a impulzy pre svoju rozsiahlu literárnu tvorbu. Najprv spracúval motívy z rodného oravského regiónu, neskôr sa venoval aj iným oblastiam Slovenska. Vo svojej vlastnej autorskej tvorbe sa výrazne inšpiroval spôsobmi ľudových rozprávkarov, využíval a umelecky dotváral jazykovú formu ľudovej slovesnosti. Vychádzal pritom z presvedčenia, že rozprávka patrí – a v tom videl jeden z jej paradoxov – medzi slovesné útvary, v ktorých sa zreteľne odráža bezprostredný, intenzívny vzťah človeka k reálnemu životu a svetu. Rozprávka bola podľa jeho názoru pre čitateľov či poslucháčov prítiažlivou metaforou i symbolom života. Predkladajú sa v nej totiž sociálne a etické hodnoty i normy, ktorým ľudia verili a veria až dodnes.

Aj povest'ové motívy získaval A. Habovštiak priamo v teréne pri nárečových výskumoch. Pri spracúvaní niektorých tém využíval na dokreslenie istého historického obdobia aj pramene a údaje z literatúry. Povesti známe z úst ľudu charakterizuje istá variabilita, ale aj tajomnosť a často i neúplnosť, vzbudzujúca zdanie, že ide iba akoby o nepatrné úryvky kedysi obsiahlejšieho slovesného útvaru. A práve preto ich Anton Habovštiak dopĺňal o nový dej i kompozične dotváral, pričom sa vždy usiloval uplatňovať aj z jazykového hľadiska také postupy, ktoré pripomínajú ľudový prejav. Jeho umelecká paleta je veľmi bohatá a pestrá. Tu možno pripomenúť len torzo jeho bohatej tvorby. Na začiatku stáli rozprávky z Oravy (*Pastierik a zbojníci*, 1963; *Tri víly na salaši*, 1966; *Zakliate ovečky pod Rozsutcom*, 1966 a iné), ktoré – ako sa nazdávam – formovali aj výchovu našich detí. Neskôr pribudli *Povesti o Oravskom zámku* (1994), *Povesti oravskej doliny* (2000), *Slovenské povesti II* (2003).

Frekventantom prvých 44 ročníkov letnej školy slovenského jazyka a kultúry *Studia Academica Slovaca*, tzv. „sasistom“, prednášal A. Habovštiak v rokoch 1975 – 1998 štrnásťkrát, čo ho radí medzi najčastejšie „využívaných“ slovenských dialektológov na tomto fóre. Všetky príspevky z jeho pera možno nájsť v digitalizovanej

podobe v príslušnom archíve vydaných zborníkov. Zahraniční poslucháči pozitívne vnímali aj ľudskú stránku jeho účinkovania, lebo prirodzenou súčasťou všetkých jeho kontaktov so SAS-om a sasistami bola jeho spontánnosť, bezprostrednosť či interpretačná autenticnosť. V prednáškach prvoplánovo sprostredkúval najmä témy súvisiace s jeho dominantnými výskumami nárečovej slovnej zásoby, ktoré prezentoval napr. v textoch *Slovenské nárečia z lexikálneho hľadiska* (1975), *Ustálené spojenia v slovenských nárečiach* (1977), *O nárečovej lexike z lingvistickogeografického aspektu* (1992) a pod.

Anton bol skvelým rozprávačom, ktorý vedel zaujať a získať adresátov svojich prejavov nielen na odborných fórach, ale aj pri besedách v školách, osvetových zariadeniach, kultúrnych domoch. Tieto svoje danosti dokázal uplatňovať a manifestovať aj v rozhlasovom vysielaní. Literárna redakcia Slovenského rozhlasu (v rokoch 1966 – 2001 ju viedol môj ročníkový kolega Pavol Hudík, ktorý ma na Antonove relácie rád upozorňoval) mu pripravila v r. 1979 rozsiahlejší výber z jeho *Oravských povestí* a uviedla ho v rámci čítaní na pokračovanie. Klenoty slovesnej – organicky prvoplánovo pravdaže oravskej – ľudovej tvorby sprístupňoval aj v cykle *Dobrá noc, deti*, v ktorom našli miesto rozprávky *Čarovné husličky*, *Kubov mlyn*, *Pastierik a víla* a ďalšie. Patril ku skúseným rozhlasovým autorom a dokázal pútavo prezentovať aj predtým v rozhlase absentujúce témy. K takým patrilo aj Habovštiakovo rozprávanie o adventných zvykoch napríklad v relácii *Historická postava sv. Mikuláša*, ktoré v rámci cyklu *Slovo pre veriacich i neveriacich* odznelo začiatkom decembra 1992. Nazdávam sa, že tieto rozhlasové aktivity Antona Habovštiaka, ktoré pribudli v 90. rokoch minulého storočia, sú menej známe, a preto načim pri tejto príležitosti pripomenúť aj jeho vystúpenia v nedeľnom *Popoludní s rozhlasom* (1995), v relácii *Sobotné dialógy* (1996) či v cykle *Pozvete nás ďalej?*, keď napr. v r. 1997 rozprával o významoch sviatkov v živote človeka a pripomenul množstvo veľkonočných zvykov.

Anton Habovštiak bol neprehliadnuteľne asertívny a empatický človek i bádateľ, ktorý tvoril v žiživom prostredí, podmieňujúcim a umožňujúcim jeho dlhodobý širokospektrálny tvorivý rozlet a mnohostrannú angažovanosť. Po celý život sa mohol opierať o pevné rodinné zázemie, stimulujúce životné hodnoty a istoty, vyrovnané etické kritériá.

Ďakujem všetkým, ktorí sa zaslúžili o prípravu vedeckého seminára i tematického čísla časopisu *Slovenská reč*, že mi – ako príslušníkovi mŕňajúcej sa pamätníckej generácie – umožnili vzdať Antonovi túto osobnú poctu. Slovo bolo na počiatku a slovo bude aj na konci: *zapamätáme si a nezabudneme*.

Ivor Ripka

Bratislava

E-mail: ivor.ripka@gmail.com